

MIRJANA MATIJEVIĆ-SOKOL

TOMA ARHIDAKON I CRKVENA ORGANIZACIJA U SALONI

U hrvatskoj historiografiji dobro je poznat problem kontinuiteta splitske crkvene organizacije, odnosno njena borba za nadbiskupsku čast i metropolitansku vlast. Svoja prava na metropolitansku vlast splitska crkva je temeljila na tradiciji stare Salone koja je kao metropola Dalmacije imala i primat u crkvenoj organizaciji u ranokršćanskom periodu.

Kako se crkva uvijek voljela oslanjati na kontinuitet iz ranokršćanskog perioda, to je i splitska crkvena organizacija nastojala sebe predstaviti kao jedinoga mogućeg nasljednika salonitanskih prava. Da to nije bilo lako ni jednostavno, dokazuje sačuvani izvorni materijal, ali je poznata činjenica da je u tome uspjela jer je dobila metropolitansku vlast kao baštinik Salone, premda se Splitu kao ravnopravni konkurent postavlja Zadar koji postaje svjetovna metropola Dalmacije. Tako su antička prava metropole Salone podijeljena. Zadar koji kao grad živi u kontinuitetu postaje politički centar bizantske Dalmacije, a Split nakon više pokušaja i argumenata koje spominje i Toma u kronici postaje u crkvenom smislu nasljednik Salone.

U ovom radu osvrnut ćemo se na povijest crkve u Salonu kako ju je prikazao Toma Arhidakon¹ u kronici koja se netočno naziva *Historia Salonitana*², zato jer je povijest salonitanske crkve u njoj zastupljena tek manjim dijelom.

Razvojem crkvene organizacije u Salonu bavili su se mnogi povjesničari, arheolozi, povjesničari umjetnosti kojima je Tomina Salonitanska povijest slu-

¹ U historiografiji je literatura o Tomi Arhidakonu i njegovu djelu opsežna. Navest ćemo samo najvažniju: F. Rački, *Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srpsku povijest srednjega vijeka*, Književnik, I, Zagreb 1864, str. 358—368; I. Kršnjavi, *Prilozi historiji salonitane Tome arhidjakona Spljetskoga*, *Vjestnik kr. hrv. slav. dalm. zemaljskog arhiva*, II, Zagreb 1900, str. 129—169; D. Gruber, *Iz starije hrvatske povijesti—Memoriale Tome arhidjakona*, *Vjestnik kr. hrv. dalm. slav. zemaljskog arhiva*, III, Zagreb 1901, str. 79—163, 179—184; F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914, str. 150—154, 157—164, 213—224, 459—466; V. Klaić, *Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara*, *Nastavni vjesnik*, knj. 33, Zagreb 1925, str. 275—280; K. Segvić, *Toma Splitčanin, državnik i pisac 1200—1268*, Zagreb 1927; F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*, Beograd 1928, str. 7—10; M. Barada, *Skup splitskih povjesnih izvora*, *Nastavni vjesnik*, knj. 48, 1940/41, str. 81—92; *Idem*, *Dalmatia Superior*, Rad JAZU, knj. 270, Zagreb 1949, str. 13—16; S. Gunjača, *Historia Salonitana Maior*, Rad JAZU, knj. 283, Zagreb 1951, str. 175—243; N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, Beograd 1967.

² Moramo napomenuti da se taj naslov ipak u literaturi uvriježio. F. Rački je pod tim naslovom izdao Tomin tekst kojim ćemo se mi ovdje služiti: *Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana*, digessit F. Rački, MSHSM XXVI, SS III, Zagrabiae 1894.

žila kao nezaobilazan izvor. U prvom redu to je D. Farlati čije je djelo »Illyricum sacrum«³ i danas važno za proučavanje crkvene povijesti naših krajeva. Farlati je kao dobar poznavalac vatikanskih arhiva i drugog izvornog materijala (kronika, kataloga, diplomatskih dokumenata, legendi) kompilirao svu dostupnu građu, pa se tako između ostalog služi i Tominom kronikom i uglavnom je prenosi bez kritičkog pristupa te je nadopunjava njemu poznatim dokumentima.

U istraživanju salonitanske crkvene povijesti značajan je doprinos F. Bulića i J. Bervaldija koji su u opsežnoj studiji »Kronotaksa sošinskih biskupa«⁴ podvrgli kritici sve dostupne izvore uključujući Tomu Arhidakona, Farlatija, kataloge, kronike i epigrafske spomenike i ostali arheološki materijal te su na osnovi toga uspostavili redoslijed salonitanskih biskupa i nekolicine prvih splitskih biskupa.

L. Katić je baveći se istom problematikom u radu »Vjerodostojnost Tome Arcidjakona i posljednji dani Solina«⁵ upozorio na činjenicu da se Toma Arhidakon služio izvornim materijalom.

Ranokršćanski period je više istražen s arheološkog aspekta. E. Dyggve⁶ istaknuo je važnost Salone za izučavanje ranog kršćanstva i stavio je odmah iza Rima zbog bogatstva i raznolikosti ranokršćanskih arheoloških spomenika. Inače, osim Dyggvea koji je jedini napisao monografiju o Saloni, salonitanske kršćanske lokalitete istraživali su i o njima pisali i Gerber, Egger, D. Rendić-Miočević, Gabričević, Nikolajević-Stojković, Cambi i nadasve svestrani F. Bulić.

Koliko je ranokršćanski period Salone bio značajan za razvoj splitske crkvene organizacije dobro je poznata činjenica. Kako su »korijeni« splitske crkve u Saloni, to se i crkveni dostojanstvenik Toma Arhidakon morao osvrnuti i na to razdoblje, i to tako što stavlja naglasak na pojedine osobe (sveti Dujam) i događaje (misija opata Martina), a Salona je bila važna jer »quod Salona antiquitus habuit, optineret ecclesia Spalatensium«.⁷ Zato i svoju Salonitansku povijest Toma započinje: »Incipit istoria Salonitanorum pontificum atque Spalatensium«.⁸

Mi ćemo se ovdje osvrnuti na prvi dio Tomina djela, odnosno na ono što se razumijeva pod *istoria Salonitanorum pontificum*-. Naime, Salonitanska povijest se sastoji od dvije cjeline. U prvim poglavljima Toma piše o povijesti, i to uglavnom crkvenoj povijesti Salone, a drugi i opsežniji dio jest povijest splitske crkve.

Nakon što u dva poglavlja Toma eksplicira o antičkoj Dalmaciji i Saloni, u trećem poglavlju (*De sancto Domino et sancto Domnino*),⁹ on piše o poče-

³ D. Farlati, *Illyricum sacrum* I—VII, Venecija 1751—1817.

⁴ F. Bulić—J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa*, Uz dodatak *Kronotaksa spljetskih nadbiskupa* (od razorenja Solina do polovice XI. v.) preštampano iz »Bogoslovske smotre« god. 1912, Zagreb 1912.

⁵ L. Katić, *Vjerodostojnost Tome Arcidjakona i posljednji dani Solina*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LIII, 1950—51, Split 1952, str. 99.

⁶ E. Dyggve, *History of Salonitan Christianity*, Oslo 1951, str. IX.

⁷ Thomas, str. 33.

⁸ Idem, str. 3.

⁹ Idem, str. 7—9.

cima kršćanstva u Dalmaciji i, dakako, Salonu. Poziva se na poslanicu apostola Pavla: Timoteju kojemu javlja da je u Ilirku poslao svoga učenika Tita da propovijeda Kristovo evanđelje. Međutim, ubrzo nakon toga Tit je upućen iz Dalmacije u Grčku, na Kretu, gdje je poznato njegovo djelovanje i gdje je bio biskupom.

Nakon toga, piše Toma, Petar, prvak apostola, šalje u Dalmaciju svog učenika Domnija (Dujma), porijeklom Sirijca, da nastavi započeto Titovo djelo. Naime, u gradovima u kojima su od starine bili *gentiles antistites*, tj. *proto-flamines*, Petar je postavio *episcopos*, tj. biskupe, a u glavne gradove provincija gdje su bili *archiflames* postavio je *archiepiscopos*, tj. nadbiskupe. Tako je u Ravenu, glavni grad Emilije, došao Apolinar, u Akvileju, glavni grad Venecije i Istre, Marko, a Domnije u Salonu, glavni grad, kako kaže Toma, Dalmacije i Hrvatske, gdje *non parvam Christo ecclesiam adunavit*.¹⁰ Tu je umro mučeničkom smrću te su od njegova doba nasljednici dobivali znakove nadbiskupske časti od apostolske stolice. (*Ab huius ergo preeminencia apostolice dignitatis omnes successores sui archiepiscopalia insignia per sedem apostolicam sortiuntur*).¹¹

Kasnije je u Dioklecijanovo i Maksimijanovo doba, kako navodi Toma dalje, postojao još jedan mučenik sličnog imena — Domnion, koji je bio Maksimijanov kubikularij i koji je pomogao mnogim kršćanima na koje je bio usmjeren bijes Maksimijana, velikog progonitelja kršćana. Kada je Maksimijan doznao da je i njegov ljubimac Domnion kršćanin, htio ga je pogubiti, ali je ovaj pobjegao u Rim, do kojega nije stigao jer su ga na Klaudijevskoj cesti dočekali carevi ljudi i kod grada Julia Chrisopolisa odrubili mu glavu. Glavu je, navodno, sam Domnion prenio preko rijeke. Na tom je mjestu bio sahranjen. Salonitanci su pak čuvali za to, a zbog sličnog imena sa svojim prvim biskupom, ugrabili tijelo Domniona i sahranili ga u Salonu.

Osim toga u to je vrijeme, kaže Toma, i Anastazije iz Akvileje u Salonu umro kao mučenik.

Tako završava Tomino izlaganje. To je jedno od najinteresantnijih poglavlja Tomine kronike jer je sveti Dujme ključna osoba za crkvenu povijest Splita. Na tom poglavlju mogu se sagledati Tomine pretenzije jer umjesto da osobu svetoga Dujme razjasni, on još više obogaćuje legende kojih je ionako bilo previše.¹²

Bulić i Bervaldi analizom komparativnog materijala unijeli su više reda u ovo područje legendi i domišljanja. Iz Tomina teksta izlazi da su postojale dvije osobe, i to jedna iz prvog stoljeća koja je suvremenik apostola Petra, a ujedno i prvi biskup Salone, odnosno kako ga Toma indirektno naziva nadbiskup. Taj salonitanski Domnion je i mučenik (*martyr*). Drugi jest Domnion koji je mučenik, ali nije salonitanski i nije biskup (nadbiskup), ali je datiran u Dioklecijanovo vrijeme.¹³

¹⁰ Idem, str. 8.

¹¹ Ibidem.

¹² Vidi: Istorija svetoga Dujma i Staša (uredio Hrvoje Morović), Legende i kronike, Čakavski sabor, Split 1977, str. 13—57.

¹³ Bulić (vidi: F. Bulić, Mučenici solinski, Broj i stališ, godina i dan smrti mučenika solinskih, Dodatak k Vjesniku za arheologiju i povjest dalmatinsku 1917, separatan otisak iz »Bogoslovске smotre« god. 1919, str. 22—23) smatra da je osoba sv. Dujma podvostručena u 9—10. stoljeću, a što je prenio i na svoj način izložio i Toma Arhidakon, i da je to pokušaj da se izgubi razlika između dva blagdana

Bulić i Bervaldi¹⁴ su analizom epigrafskog materijala, sačuvanih legendi i pisanih izvora (*Chronicon Pascale* i *Martyrologia*) zaključili da je u Dioklecijanovo doba postojao mučenik po imenu Dujam, koji je uz to bio i biskup Salone, i to od 284. do 304. godine. To potvrđuju i međusobno se dopunjavaju Martyrologij rimski i lateranski mozaik, Datiranje njegova djelovanja u Saloni i mučeničke smrti moguće je na osnovi epigrafskih spomenika, a i legende su poznavale samo jednog Dujma. Stoga se Bulić i Bervaldi u svom radu niti ne osvrću¹⁵ na pisanje Tome Arhidakona o Dujmu zato što je ono tendenciozno stvaranje misterija oko Dujmove osobe, odnosno to je pisanje onakvo kako je odgovaralo potrebama splitske crkve. Kod Tome inače imamo sve elemente koji odgovaraju Dujmu mučeniku i biskupu iz Dioklecijanova doba osim datacije. Toma ga stavlja u apostolsko doba, pa zato i navodi Dioklecijanova mučenika jer je očito znao da je pravi salonitanski mučenik stradao u Dioklecijanovo vrijeme.

Na taj način Toma je hito sačuvati apostolicitet salonitanske, odnosno splitske crkve ne bi li tako bila uvjerljivija prava splitske crkve na metropolitansku vlast, kako je uostalom zabilježeno u prvom zaključku splitskog sabora iz 925. godine, kada je zapravo i uspostavljena metropolija u Splitu. (*Quam antiquitus beatus Dominus ab apostolo Petro praedicare Salonam missus est: constituitur, ut ipsa ecclesia et ciuitas, ubi aucta eius membra requiescunt, inter omnes ecclesias prouinciae huius primatum habeat, et metropolis nomen super omnes episcopatus legitimae sortiatur.*)¹⁶

Nadalje moramo se osvrnuti i na terminologiju kojom se Toma služi. Tako kaže da je sveti Petar poslao Domnija u Salonu koja je glavni grad Dalmacije i Hrvatske (*caput erat Dalmatiae et Chrouatiae*).¹⁷ Tu je očito geografski pojam Hrvatske krivo upotrijebljen jer Toma govori o događajima koji su se, navodno, zbili u prvom stoljeću. Možda je slučajnost i nepoznavanje činjenica¹⁸ dovela Tomu do toga da miješa političke i geografske pojmove, pa situaciju srednjeg vijeka prenosi u antičko doba kada su Hrvati još daleko i vremenski i geografski od ovih krajeva. No, nije isključeno da Toma to radi namjerno

sv. Dujma koja je slavila splitska crkva, a što je Bulić razjasnio (vidi: F. Bulić, *Mučenici solinski*, str. 8—9, bilj. 11). Drugo je mišljenje da je Toma sveca podvukao da bi opravdao po splitskoj tradiciji postojanje svečeva tijela u Splitu i moći u Rimu, u Lateranu, što je znao iz izvora (*Liber pontificalis*) o misiji opata Martina, o čemu i sam piše u osmom poglavlju (vidi: *Istorija svetoga Dujma i Stasa*, str. 39—40, bilj. 2).

¹⁴ F. Bulić—J. Bervaldi, *Kronotaksa*, str. 12—19.

¹⁵ Bulić i Bervaldi se nisu u Kronotaksi osvrtni na Tomino poglavlje o sv. Dujmu jer je Bulić to pitanje riješio na drugom mjestu, a u Kronotaksi su uzeli u razmatranje samo izvore prvoga reda. Vidi: (F. Bulić, *Storia e legenda di S. Domnionio o Doimo vescovo martire di Salona e delle sue reliquie*, *Saggio storico critico*, *Supplemento al N. 1—2 del »Buletto. di arch. e stor. dalm.»* a. 1901. Spalato 1901; F. Bulić, *Mučenici solinski*, *passim*).

¹⁶ F. Šišić, *Priručnik izvora*, str. 218.

¹⁷ Thomas, str. 8.

¹⁸ Ne smijemo zaboraviti da su Tomi pojmovi o doseljenu Hrvata prilično nejasni, kako se vidi iz poglavlja VII (*Qualiter Salona capta est.*), gdje piše da je ova regija koja se sada naziva Hrvatska u davnini nazivala Kurecija (*Curetia*), a Hrvati (*Chroate*) nazivali su se Kureti ili Koribanti (*Curetes uel Coribantes*), te da su se spojili s Totifinim novopridošlim Gotima i tako je nastao narod slična jezika i običaja. Vidi: M. Suić, *Lukanov lader* (IV 405) — rijeka Jadro ili grad Zadar?, *Diadora* 8, Zadar 1975, str. 11—13.

jer zna da se splitska crkva morala izboriti i za teritorij nad kojim je salonitanska crkva imala jurisdikciju. Pa ako je Zadar imao prava kao politički centar, onda je hrvatski, tj. ninaki biskup imao teritorij. Toma zato tako pojednostavljeno rješava taj problem što je, eto, već sveti Petar poslao Domnija i u Dalmaciju i u Hrvataku.

Kako smo vidjeli, Toma je inače dobar poznavalac crkvene povijesti i prava, dakako samo u slučaju kad nije tendenciozan. To se vidi i pri upotrebi termina za određene časti, u prvom redu *episcopus*, odnosno *archiepiscopus*. Učelnike svetog Petra koji su poslani na razne strane svijeta da šire kršćanstvo naziva *pontifices christianae religionis*. Oni bi trebali biti nasljednici antičkih *gentiles antistites*, odnosno kako ih još Toma naziva *protoflamine*, i ujedno prethodnici biskupa. U tom značenju kod Du Cangea ne nalazimo izraz *protoflame*, pa je to vjerojatno Tomina konstrukcija kojom imenuje prve biskupe. Naprotiv, naziv *archiflame* koji i Toma poznaje često se susreće u srednjovjekovnim izvorima kao sinonim za titulu *archiepiscopus*.¹⁹ Kako se smatra da su flamine bili svećenici koje je osnovao Numa i da su bila trojica višeg ranga za Jupitera, Romula (tj. Kvirina) i Marsa, kršćanska ih je terminologija usvojila jer su kao i izraz *pontifex* ukazivali na starost i ugled. Toma se i tu poslužio domišljanjima da bi pripomogao salonitanskoj crkvi.

U četvrtom poglavlju (*De constructione edificii, quod Spalatium nuncupatur*)²⁰ Toma ne piše direktno o crkvi premda ima dosta posrednih podataka. Piše o Dioklecijanovu dobu, tj. o vremenu kada su utrti temelji crkvene organizacije u Saloni. Poznato je da je to vrijeme kada je kršćanstvo predstavljalo jaku komponentu koju je car pokušao uništiti. Toma kaže da je Dioklecijan bio velik progonitelj kršćana, da je proglasio edikte (*edicta pestifera, crudele edictum*) na osnovi kojih su stradavale tisuće kršćana, da je prijetila opasnost od istrebljenja ljudskog roda te da su mu zato dvorjanici savjetovali da opozove spomenute edikte i da kršćane ne kažnjava smrću nego radom, bilo u rudnicima, bilo na drugim poslovima. Tako je iz tog doba ostalo mnogo građevina širom Carstva koje su izgradili kršćani osuđenici. Jedna od njih je i palača u kojoj je kasnije nastao Split, a u njoj su napravljeni hramovi Jupitera, Eskalupa i Marsa.²¹ Toma kaže da je u toj građevini car nastanio majku kojoj je darovao Salonu s čitavom provincijom. Spominje i još neke mučenike koji su u to vrijeme umrli kao svjedoci Kristova evanđelja, i to tzv. »četiri ovjenčana« (*quatuor coronati*). Zaključuje da je u to vrijeme papa bio Gaj (*Caius*), porijeklom iz Salone iz Dioklecijanova roda, te da ni sam nije uspio ništa učiniti za kršćane nego je i on završio kao mučenik.

Za razliku od prethodnog poglavlja, koje je mješavina legendi i stvarnih događaja, ovo poglavlje Salonitanske povijesti danas je lakše verificirati. Poznato je da je Dioklecijanovo doba doista bilo vrijeme velikih progona kršćana. Edikti koje Toma spominje su edikti iz 303. godine kada su započeli progoni koji su trajali do 311. godine, a na osnovi kojih su živote izgubili i Dujam, salonitanski biskup, i Anastazije, tangar, a i mnogi drugi. Što se tiče »če-

¹⁹ Carolus Du Fresne Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, editio nova, Torino—Palermo, s. a. tomus I, str. 366.

²⁰ Thomas, str. 10—11.

²¹ Arheološka istraživanja potvrdila su postojanje triju hramova na zapadnoj strani peristila, ali još je ostalo otvoreno pitanje njihove atribucije. Vidi: J. Marasović—T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, Zagreb 1968, str. 17—18.

tiriju ovjencanih« koji se navode kod Tome, ne možemo sa sigurnošću utvrditi na koje je mislio Toma jer se u Rimskom martirologiju spominju pod tim imenom četiri rimska mučenika (Sever, Severijan, Karpofor i Viktorin) i pet panonskih mučenika stradalih za Dioklecijanovih progona u Fruškoj gori u Srijemu. To su Klaudije, Nikostrat, Simforijan, Kastorije i Simplicije. Indicije su, budući da ih Toma spominje u kontekstu s Panonijom, da ima na umu pet panonskih mučenika.²² Kako iz ovoga izlazi da je Toma poznavao Rimski martirologij, tako se potvrđuje misao da je Toma svjesno mistificirao osobu Dujma, salonitanskog mučenika i biskupa koji je također tamo zabilježen.

Što se tiče opisa palače koju je Dioklecijan dao izgraditi u blizini Salone, Bulić i Karaman kažu da Toma »govori o palači netočno, u duhu onoga vremena, preplicući povijest s legendom«. ²³ Ipak je činjenica da su kršćani radili i na Dioklecijanovoj palači jer je unutar nje pronađen kamen s uklesanim znakom ribe (dupina), koja je bila simbol Kristov, ²⁴ te na vanjskim zidovima brojni klesarski znakovi, a među njima i križevi. ²⁵ Također je, kako smo naprijed naveli, potvrđena Tomina tvrdnja o tri hrama u palači koja su arheološki istražena, ali još nije utvrđena atribucija.

Toma spominje i papu Gaja, Salonitanca koji je navodno dvanaest godina bio papa. Farlati dopunjava Tomine podatke i kaže da je papa bio od 283. godine do 196. On piše da se ne zna točno kako je umro, ali da najveći broj izvora spominje da je izmaknuo Dioklecijanovu progonu tako što se sklonio u katakombe, da je pokopan na Kalistovu kompleksu u Rimu te da je nakon osam godina od smrti proglašen martirom. ²⁶

Petim poglavljem (*De Glicerio et Natali salonitanis presulibus*)²⁷ Toma nastavlja povijest salonitanske crkve. Kaže da »*Salona optimo statu pollebat, magna civium et extraneorum populositate florebat, persecutionis uero iam cessante procella, ecclesia suum paulatim resumpsit uigorem.*«²⁸ Nadalje piše da je u Saloni bilo mnoštvo klera, da su se počele stvarati crkvene institucije te da su poslije Dujma slijedili mnogi biskupi i da će o nekima više kazati. I to se sve događa *ea tempestate*. To dakako ne govori mnogo. Međutim započinje o biskupu Gliceriju iz druge polovice petog stoljeća i datira ga u vrijeme cara Lava. Toma piše da je tada na carskom dvoru (tj. u Carstvu) postojala borba za vlast. Kao *imperator designatus* bio je, kaže Toma, tiranin Antonin, ali je ubijen »*propter res infideliter gestas*«, ²⁹ a u isto vrijeme je car Lav Lava Mladega, sina Nepotijanova, kojemu je dao za ženu svoju nećakinju, postavio za cezara u Raveni na mjesto Antemija (Toma ga naziva i Antonin). Da bi se riješili Glicerija koji je u međuvremenu *tyrannico more* zauzeo prijestolje, poslali su ga za biskupa u Salonu. To je Tomina priča koja doista ima povijesnu osnovu, ali je Toma donosi pojednostavljeno i s manjim netočnosti-

²² Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb 1979, str. 189—190.

²³ F. Bulić—Lj. Karaman, Palača cara Dioklecijana, Zagreb 1927, str. 25.

²⁴ Idem, str. 19.

²⁵ C. Fisković, Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu, Rad JAZU, knj. IV, Zagreb 1950, str. 8—9.

²⁶ Illyr. sacrum II, str. 530—565.

²⁷ Thomas, str. 12—21.

²⁸ Idem, str. 12.

²⁹ Ibidem.

ma. Inače su ti događaji zabilježeni kod mnogih historičara, suvremenika ili iz kasnijeg razdoblja (Teofan, Jordanes, Pavao đakon), pa se vjerojatno i Toma služio tim predlošcima.

Glicerij je prvi biskup u Saloni nakon Dujma kojega Toma spominje i tako preskače oko 150 godina. Farlati Glicerija³⁰ navodi kao 33. biskupa Salone, a Bulić i Bervaldi ga smatraju dvadesetim biskupom koji je na biskupskoj stolici bio od 474. godine, tj. nakon smrti biskupa Justina, do 480. godine.³¹ Postavlja se pitanje koji je razlog naveo Tomu da se zaustavi baš na osobi Glicerija. Već su Bulić i Bervaldi utvrdili da je on »po rodu najznamenitiji biskup, što je zasjeo na solinsku biskupsku stolicu.«³² Vjerojatno je baš to bio razlog da Toma istakne važnost salonitanske crkve koja je imala čak biskupa cara. Naime, peto stoljeće je u Rimskom Carstvu vrijeme velikih previranja, doba seobe naroda, vrijeme vladavine careva barbara u Zapadnom Carstvu. Tako kao rezultat raznih intriga i Glicerije biva izvikan za cara. Car Lav kojega spominje Toma jest car Istočnoga Rimskog Carstva od 457. do 474. godine, a Antemije (Antonin) carigradski je plemić koji vodi carsku vojsku u borbi s Vandalima u Italiji te ga Senat proglašava carem. Međutim u sukobu s Olibrijem, kojega je podržavao Ricimer, Antemije je izgubio život. Toma spominje da je tada car Lav na mjesto Antemija postavio Lava Mlađega, što nije točno jer je to bio Julije Nepot, a Olibrija je naslijedio Glicerije, što znači da se nezakonito domogao titule i zbog toga ga Julije Nepot kao glavnog suparnika za vlast šalje u Salonu za biskupa. Uskoro se i sam Julije Nepot morao skloniti od Oresta u Salonu, gdje je bio ubijen. Pretpostavlja se da je to bila Glicerijeva osveta.

Dalje u petom poglavlju Toma piše o biskupu Natalu³³ kojemu je posvetio mnogo više mjesta. Datira ga vremenom papá Pelagija i Grgura i kaže da je bio Salonitanac. Toma ga kritizira i zato što je zastranio od biskupskog dostojanstva (*multum a pontificali honestate devius incedebat*).³⁴ Priređivao je ručkove, trošio crkveni novac, dijelio rođacima crkvene dragocjenosti te se zbog toga sukobio s arhidjonom Honoratom. Da bi ga Natal onemogućio, hoće Honorata zarediti za svećenika jer u to vrijeme svećenici nisu mogli biti arhidakoni. Arhidakon se obratio papi Pelagiju da ga uzme u zaštitu. Natal se nije na to osvrnuo, nego je Honorata suspendirao. U međuvremenu je Pelagije umro, a naslijedio ga je papa Grgur,³⁵ koji se također založio za Honorata te je u Salonu poslao izaslanika Antonina i zaprijetio je Natalu ekskomunikacijom.

Sve što je Toma napisao o sukobu salonitanskog biskupa Natala moguće je provjeriti na izvorima jer se njima i Toma služio. Spominje prepisku Honorata s papom Pelagijem i papom Grgurom.³⁶ Pelagijev registar nije sačuvan,

³⁰ *Illyr. sacrum II*, str. 114—123.

³¹ F. Bulić—J. Bervaldi, *Kronotaksa*, str. 41—43.

³² *Idem*, str. 41.

³³ Thomas, str. 13—21.

³⁴ *Idem*, str. 14.

³⁵ To je papa Grgur I. Veliki (590—604).

³⁶ O prepisci salonitanskih nadbiskupa i pape Grgura Velikoga pisao je F. Bulić, *S. Gregorio Magno papa nelle sue relazioni colla Dalmazia (a. 590—604)*, *Supplemento al «Bullettino di archeologia e storia dalm.»* n. 1, 2, 3 a. 1904, Spalato 1904, str. 1—47.

ali možemo pretpostaviti da je Toma poznavao i ta pisma i Grgurova pisma koja su sačuvana i gdje možemo provjeriti Tomine navode. L. Katić ističe da bismo, kada ne bismo poznavali korespondenciju Natala, Honorata i Grgura, mogli pomisliti da Toma opisuje svoj sukob kao arhiđakona s nadbiskupom Guncelom.³⁷ Ali evidentno je, i to je s pravom istaknuo Katić, da Toma iz spomenutih pisama preuzima čitave rečenice. To se vidi iz pisma datiranog u studenom ili prosincu 590. godine, gdje stoji: »*Cum uno eodemque tempore una persona nolens ad sacerdotii honorem provehatur, quae tamquam immerita a diaconatus officio removetur. Et sicut iustum est, ut nemo crescere compellatur invitus, ita censendum, puto, ne quisquam insons ab ordinis sui ministerio deiciatur iniuste.*»³⁸

Razlika je jedino u tome što kod Tome umjesto *cum* stoji *ut*, odnosno umjesto *honorem* kod Tome je *ordinem*.

Na osnovi tog poglavlja gdje se Toma služi izvorima mogli bismo zaključiti da je on pouzdan povjesničar koji se koristi dostupnim mu izvornim materijalom. Međutim Toma zna preskočiti izvore kad su mu i dostupni, ako se ne uklapaju u njegovu viziju događaja, kao što smo već vidjeli kod stvaranja legende o Svetom Dujmu. Slična se stvar događa i kada piše o Natalu, jer on Natala naziva nadbiskupom (*archiepiscopus*), premda ga izvori kojima se i Toma služi spominju samo kao *episcopus*.

Natal je prvi od salonitanskih biskupa kojemu je Toma izričito dao tu titulu, pa se postavlja pitanje otkuda Toma zna da je Natal nadbiskup. Da bismo to pitanje razriješili, potrebno je vidjeti što Toma *preskače* u povijesti salonitanske crkve, a za što postoji izvorni materijal koji Toma *preporučuje*. Bulić i Bervaldi smatraju Natala dvadesetim biskupom Salone, a vrijeme njegova pontifikata pada od 582. do 592. godine,³⁹ što znači da od Glicerija koji mu prethodi u Tominoj kronici nedostaje vremenski period od oko sto godina.

Čini se da je uzrok tome specifična povijesna situacija u Dalmaciji koja se reflektira i na crkvene događaje u Saloni. Naime, krajem petog i početkom šestog stoljeća Dalmacija je pripojena Zapadnom Rimskom Carstvu, koje je pod Ostrogotima, a njome upravlja namjesnik iz Salone. Nakon pada Ostrogota Dalmaciju imaju istočnorimski carevi do početka sedmog stoljeća, tj. do avarsko-slavenske seobe. Za povijest crkve u Saloni zanimljivo je vrijeme vladavine Ostrogota jer s njima dolazi arijanstvo, a širi se i Pelagijevo učenje. Pelagijeva je nauka odbacivala sve nadnaravno u kršćanskom praktičnom životu, arijanstvo je isključivalo kršćansku nauku o Presvetom Trojstvu i širilo se kao »gospodska vjera« jer su nosioci bili Goti, tj. vladajući sloj. E. Dyggve je 1931. godine otkopao drugu gradsku baziliku s krstionicom, što bi po njemu ukazivalo na postojanje još jedne jake crkvene organizacije koja djeluje paralelno.⁴⁰ Ako je ova pretpostavka točna (danas se ona osporava), to je mogla biti samo arijanska jer se uklapa u povijesne okvire. Iznesenu tvrdnju mogla bi samo arijanska jer se uklapa u povijesne okvire. Iznesenu tvrdnju mogla bi potkrijepiti istodobna slična situacija u Raveni, pa i u drugim gradovima širem Galije i Španjolske.

³⁷ L. Katić, *Vjerodostojnost*, str. 101.

³⁸ *Idem*, str. 102.

³⁹ F. Bulić—J. Bervaldi, *Kronotaksa*, str. 62—64.

⁴⁰ E. Dyggve, *History of Salonitan Christianity*, str. 49—70.

Inače na osnovi ostalog izvornog materijala Bulić i Bervaldi su utvrdili nakon Glicerija biskupe Honorija, Januarija, Stjepana, Honorija II, Frontinijana, Petra i Probina.⁴¹ U Honorijevo doba bila je raširena hereza pelagijanaca. Farlati donosi pismo pape Gelazija iz 493. godine⁴² u kojemu opominje Honorija i svećenstvo njegove biskupije zbog toga što ih je zahvatila spomenuta hereza.

Za Stjepana Bulić i Bervaldi utvrđuju da je biskupom bio od 510. do 527. godine. Mnogi ga izvori tituliraju nadbiskupom. Bulić i Bervaldi nadalje smatraju da tu titulu salonitanski biskupi nisu dobili od pape nego od carigradskog partijarha. To je prihvatljiva tvrdnja jer je služba nadbiskupa uvedena na Istoku već u četvrtom stoljeću, a na Zapadu se javlja tek od vremena pape Grgura Velikoga kada se ta titula daje samo biskupima Ravene.⁴³

Cinjenica koju potvrđuje i epigrafski materijal jest da su se salonitanski biskupi i sami smatrali nadbiskupima. Ovom prilikom treba upozoriti da u Zapadnoj crkvi u to vrijeme nije bilo titule nadbiskupa pa se ona i ne može izjednačavati s titulom metropolita. Naime, biskup u glavnom gradu provincije, tj. u metropoli, ima nadređen položaj u odnosu na ostale biskupe svoje pokrajine i on je metropolit. Tek od devetog stoljeća te se dvije titule izjednačavaju i ista osoba sjedinjuje nadbiskupsku čast i metropolitansku vlast.⁴⁴ Zbog toga nije sporno u odnosima salonitanske crkve i apostolske stolice što pape salonitanske biskupe ne nazivaju nadbiskupima, dok im u isto vrijeme šalju palij koji je znak metropolitanske vlasti (kao npr. papa Grgur Veliki nadbiskupu Maksimu).⁴⁵

Sada se moramo vratiti na Tomu Arhidakona i proučiti se zašto se spominje ni Stjepana, ni njegova nasljednika Honorija, u čije se vrijeme održavaju dva pokrajinska crkvena sabora u Saloni, i da li Toma doista piše samo o biskupima »*de aliquibus, prout scire potuimus.*«⁴⁶ Čini se da Toma prešutio to razdoblje. Cinjenica da Natala titulira naslovom nadbiskupa (a njegova prethodnika u svojoj kronici Glicerija naziva biskupom) bez objašnjenja navodi na misao da je Toma morao poznavati neke druge izvore iz kojih je to bilo vidljivo jer papinska pisma, kojima se, kako smo vidjeli, i doslovce služio. Natala nazivaju biskupom. Iz toga izlazi da je Toma poznavao akta sabora u Saloni iz kojih je jasno da su salonitanski biskupi metropoliti, nadbiskupi, pa tako i Natal. To što je Toma prešutio, ispravio je anonimni sastavljač djela »*Historia Salonitana maior*« (HSM). On donosi zaključke dvaju sabora od 530. i 533. godine, koji su održani u Saloni, iz kojih se vidi da Honorije nastupa kao nadbiskup, metropolit.⁴⁷ Spomenute zaključke (kao uostalom i one splitskih sabora iz desetog stoljeća) Lucius je smatrao falsifikatima, dok ih Farlati, Bulić, Bervaldi, Šišić, V. Klaić, N. Klaić drže autentičnima. Šišić ističe posebno činjenicu što se odluke tih sabora potpuno slažu s povijesnom situacijom »*te su*

⁴¹ F. Bulić—J. Bervaldi, Kronotaksa, str. 43—61.

⁴² Illyr. sacrum II, str. 134.

⁴³ F. Bulić—J. Bervaldi, Kronotaksa, str. 46—50.

⁴⁴ Leksikon ikonografije, str. 417—418.

⁴⁵ F. Rački, Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia, MSHSM VII, 1877, str. 257.

⁴⁶ Thomas, str. 12.

⁴⁷ N. Klaić, Historia Salonitana Maior, str. 76—85.

posve u skladu s duhom onoga vremena, kojemu se pripisuju (naime VI. i X. vijeku).⁴⁸ Bulić i Bervaldi⁴⁹ ističu da ih nije nitko (misleći pritom na crkvene krugove) imao razloga falsificirati, pogotovo što te odluke ne pokazuju crkvu uvijek u dobrom svjetlu, nego iznose mnoge mane i nedostatke koji su se širili među klerom i vjernicima. Prvi je sabor održan 15. jula 530. godine. Odluke su iskazane u četrnaest kanona, a tiču se rasipanja crkvenog imanja, svećeničkih zajmova, brige za siromahe, ređenja svećenika po kanonskim propisima, podizanja crkava i oltara, pokore i odrješenja grijeha itd. Potpisan je Honorije *archiepiscopus sanctae ecclesiae Salonitanae* i osam biskupa, jedan arhiepiskop i devet svećenika. Honorije je nadbiskup, metropolit, čiji su suffragani biskupi Zadra, Raba, Epidaura, Siska, Skradina, Narone, Bistue i Martara. Slijedeći sabor je u vrijeme istog nadbiskupa održan u Saloni 533. godine i na njemu je odlučeno da se na teritoriju salonitanske metropolije osnuju još četiri nove biskupije (Muccur, Ludrum, Sarsenterum, Bal/r/oe). Zanimljivo je da je Sisak (Siscia) potpadao pod metropolitansku vlast Salone. Naime, to je rezultat reorganizacije Carstva u vrijeme vladavine Ostrogota kada je Dalmaciji priključen Panonia Savia, pa je Siscia morala promijeniti metropoliju.

I tako o tim za salonitansku crkvu najvažnijim događajima Toma Arhidakon, učeni svećenik i kandidat za splitskog nadbiskupa, ne zna ništa, ali dobro i točno zna da je Natal nadbiskup. Da li Toma nije znao za sabore ili ih je svjesno prešutio (jer salonitansku crkvu ne pokazuju neporočnu), teško je suditi. Možda se plašio da bi spominjanjem tih sabora morao nešto reći o podizanju salonitanske biskupije na rang metropolije, nadbiskupije, a time bi propala njegova tvrdnja da je već Dujam dobio *archiepiscopalia insignia* za sebe i svoje nasljednike. Kako je Dujam ipak za splitsku crkvenu organizaciju (kako je iskazano u prvom zaključku Sabora održanoj u Splitu 925) temeljna osoba čije tijelo⁵⁰ počiva u Splitu i zbog čega Split ima bezuvjetna prava na metropolitansku vlast, to je možda prešućivanjem Toma htio izbjeći vlastitu zamku.

Toma preskače i salonitanskog nadbiskupa Frontinijana (Frontinianus, Fruntinianus, Frontinus)⁵¹ iz posve razumljivih razloga. Naime, Frontinijan je »slavni« salonitanski nadbiskup kojega je sam car Justinijan potjerao u progonstvo 554. godine kao sljedbenika shizme tzv. triju kapitula (*Schizma trium Capitulorum*), koja je bila osuđena na petom ekumenskom koncilu 553.

⁴⁸ F. Šišić, Priručnik, str. 164.

⁴⁹ F. Bulić—J. Bervaldi, Kronotaksa, str. 51—56.

⁵⁰ Polemika o tome gdje su kosti salonitanskog biskupa i mučenika Dujma razbuknula se krajem prošlog i početkom ovog stoljeća. Splitska tradicija je tvrdila da se svećeve kosti nalaze u Splitu i da ih je iz Salone prenio Ivan Ravenjanin, dok se isto tako zna da ih je opat Martin odnio u Rim. F. Bulić je tvrdio da u Splitu nisu Dujmove moći nego nekog nepoznatog kršćanina. Najnovijim provjeravanjem u Lateranu je 1962. godine utvrđeno da se nalaze samo relikvije, a isto je Karaman utvrdio u sarkofagu sv. Dujma dijelove kostiju i u rznici više moćnika sa svećevim kostima. Vidi: Lj. Karaman, Eseji i članci (Žrtvenik sv. Duje u Splitu), Zagreb 1939, str. 81—96; Idem, M. Horvat, Oporuka priora Petra, Historijski zbornik, V, Zagreb 1952; L. Katić, Vjerodostojnost Tome Arhidjakona; C. Fisković, Novi nalazi u splitskoj katedrali, Bulletin JAZU, VI, Zagreb 1958; Istorija svetoga Dujma i Staša.

⁵¹ Spominje ga HSM, Vidi N. Klaić, HSM, str. 76, 92.

godine u Carigradu.⁵² Kako se Frontinijan nije htio pokoriti odlukama koncila, morao je otići u progonstvo najprije u Egipat, pa u Anciaru. O njemu postoje brojna pisana svjedočanstva.⁵³ Možemo pretpostaviti da je Toma jedno imao pred sobom. Naime, između pisama pape Grgura kojima se, kako smo vidjeli naprijed, Toma čak i doslovno služio, postoji jedno u kojemu je Frontinijan indirektno spomenut. U pretposljednem pismu koje papa Grgur šalje Maksimu, salonitanskom nadbiskupu, a datirano je u 600. godinu, Grgur preporučuje Maksimu da se potruži da frontinijance, kojih je tada još bilo u Dalmaciji,⁵⁴ privede u crkvu.

Bulić i Bervaldi zaključuju: »Frontinijan imao je dakle biti na glasu sa svoje učenosti i radinosti, kada su se branitelji triju Kapitula njegovim imenom nazivali, i kada je car cijenio potrebitim da ga u progonstvo potjera, ne bi li se tim crkovni odnošaji u Solinu uredili.«⁵⁵ Iz toga bismo mogli zaključiti da Toma Frontinijana svjesno prešućuje.

Ne piše ništa ni o Frontinijanovu nasljedniku Petru, a ni o Probinu koji je bio također sljedbenik shizme triju kapitula. O njemu je Filippus a Turre, biskup Adrije, zabilježio: »*Probinus Salonitanus a Paulino Schismatico consecratus cuius successor fuit.*«. Probin je oko 566. godine morao ostaviti Salonu, kao i Frontinijan, jer je, čini se, tada u Saloni bio jak Justinijanov utjecaj (što se može suditi i po graditeljskom nasljeđu). Otišao je u Akvileju koja je sve do kraja sedmog stoljeća bila privržena ovom učenju, gdje je nakon četiri godine naslijedio Paulina na biskupskoj stolici.⁵⁶

I tako Probina naslijedi Natal o kojemu Toma piše vrlo opsežno na temelju autentičnog izvornog materijala.

Sljedeće, tj. šestom poglavlju (*De Maximo Scismatico*)⁵⁷ Salonitanske povijesti nastalo je također kao rezultat poznavanja istih dokumenata. Nakon Natalove smrti, kako piše Toma Arhiđakon, salonitansku biskupsku stolicu zauzeo je Maksim »*non sine symoniaci labe*«. ⁵⁸ Nije zatražio dozvolu iz Rima, nego se obratio carevima Istočnoga Rimskog Carstva. Čak se ogлуšio na zabranu obavljanja mise. Uz pomoć svojih rođaka radio je što hoće, a nitko mu se nije usudio suprotstaviti osim arhiđakona Honorata i biskupa Paulina koji su izbjegavali Maksima kao shizmatika. Konačno se po nagovoru careva pokorio papi i otišao u Ravenu, gdje je pred Kastorijem, papinim notarom, i ravenkim nadbiskupom Marijanom očišćen od simonijačke hereze te je time završen taj spor. To je Tomina priča. Izvorni materijal, tj. sadržaj papinskih pisama, Toma je donio jako sažeto, i to tako da ne spominje što je bio glavni razlog sukoba pape i Maksima, a što je vidljivo iz spomenute korespondencije. Naime, papa je za salonitanskog biskupa preporučio Honorata, a Maksim je zasjeo svoje-

⁵² Naime »Justinijan je carskim ediktom osudio: 1. osobu i spise Teodora Mopsuestijskog, 2. spise Teodora Cirsčkog (umro oko 400) protiv Cirila Aleksandrijskog te protiv Efezinuma, 3. jedno pismo Ibasu Edeškog koji je branio Teodora protiv Cirila«. To su ta tri poglavlja (kapitula). Vidi: H. Jedin, Crkveni sabori, Kratka povijest, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1980, str. 33.

⁵³ F. Bulić — J. Bervaldi, Kronotaksa, str. 57—58.

⁵⁴ Documenta, str. 258.

⁵⁵ F. Bulić — J. Bervaldi, Kronotaksa, str. 57—58.

⁵⁶ Idem, str. 60—61.

⁵⁷ Thomas, str. 21—23.

⁵⁸ Idem, str. 21.

voljno. Buluić i Bervaldi ističu da salonitanski biskupi nisu bili dužni »dati se posvetiti od Pape, kao što ni onaj Milana i Akvileje, ali je za njegovo posvećenje trebala Papina privola«.⁶⁰

Čini se da je tim događajima pozadina specifična povijesna situacija, što se može naslutiti i iz papinih pisama. Osjeća se da je postojala izvjesna napetost između Rima i Carigrada. U Rimu sjedi papa, nosilac crkvene tradicije, a u Carigradu je car jedini nosilac tradicije političke vlasti Rimskog Carstva. Carevi su se miješali i u izbor crkvenih dostojanstvenika (sjetimo se Frontinijana), smatrajući da u domenima svoje političke vlasti imaju pravo odlučivanja i izbora crkvenih osoba, a ni papa se nije odricao svojih prava. Konačno, poznata je dugotrajna borba za prevlast u crkvenoj hijerarhiji između Rima i Carigrada. U slučaju Maksima došlo je do izmirenja pape i cara jer je Grgur pisao carici Konstantini optužujući da je »*me ac personali meo nesciente ordinatus est*«⁶¹ te još k tome »*vel quia cum pecuniis est electus vel quia excommunicatus missus facere presumpsit*«.⁶² Očito je da je papin autoritet povrijedio ne samo Maksima nego i Carigrad. Ali kako je to vrijeme sve većih navala barbara, Slavena i Avara u Bizant, čini se da se car nije mogao ili nije želio konfrontirati s papom (a popustio je i papa ne inzistirajući više na Honoratu), pa je došlo do izmirenja pape i Maksima pošto su ga carevi ukorili (*cum ab ipsis imperatoribus Maximus corripetur, quod tam proteruus et rebellis contra deum et papae preceptum existeret*).⁶³ Čini se da je Toma poznao i neke dokumente koje su car i carica uputili Maksimu, jer nakon toga on, kaže Toma, šalje glasnika u Rim tražiti izmirenje. Do toga je došlo tek 598. godine, a 599. papa pošalje po djakonu Stjepanu palij, znak metropolitanske vlasti. Nakon toga sačuvana su još dva pisma koja je Grgur uputio Maksimu, i to jedno iz 600. godine⁶⁴ gdje mu preporuča borbu protiv frontinijanaca i drugo iz 602. godine⁶⁵ gdje se vidi da Maksim i dalje nije baš poslušan jer je napravio neke nepravde svećenicima Veteranu i Optatu.

Inače Grgur Maksima u pismima nakon 598. godine osklovljava titulom biskupa, premda mu priznaje metropolitansku vlast šaljući mu palij. Maksim je pak nosio titulu nadbiskupa koju su carigradski patrijarsi dodijelili salonitanskim biskupima. U Salonu je nađen natpis: »*DEPOSITUS VITA MAXSIMO ARCHIEPSKOPO*«⁶⁶ koji to potvrđuje. Toma Arhiđakon Maksima naziva i *scismaticus*, a papa Grgur ga do 598. godine naziva *praesumptor* i *praevaricator*. Farlati koji je odličan poznavalac crkvene povijesti razjasnio je to ovako: »*Cum Praesumptor dicunt, (...) qui quod sibi nulla prorsus ratione debetur, impudenter sumit, audacterque arrogat, praesertim sibi ab eo, quem usurpavit, loco et honore leges divinae et humanae illum arcant, ac repellunt*«,⁶⁶ zatim dodaje: »*Praevaricator etiam jure habitus et dictus est; praevaricari enim, (...) nihil aliud est, nisi quocumque modo a praescripto officii sui deflecte-*

⁶⁰ F. Bulić — J. Bervaldi, Kronotaksa, str. 67.

⁶¹ Documenta, str. 245.

⁶² Idem, str. 246.

⁶³ Thomas, str. 22.

⁶⁴ Documenta, str. 258.

⁶⁵ Idem, str. 262.

⁶⁶ F. Bulić — J. Bervaldi, Kronotaksa, str. 67.

⁶⁷ Illyr. sacrum II, str. 251.

re.⁶⁷ Farlati objašnjava zašto ga Toma naziva *scismaticus*: »*Quare per seditionem factionemque Scismaticus electus cum fuerit, oppositusque legitimo Episcopo, ex eo cognominatus est Scismaticus.*»⁶⁸

Toma ne preskače Maksima kao npr. što to radi s Frontinijanom, premda ga naziva shizmatikom. Jedan od razloga je vjerojatno i taj što je imao rječite izvore koje nije mogao zaobići (papinska pisma) jer se njima služio pišući poglavlje o Natalu. Osim toga simonija za koju je Maksim bio optužen nije bila rijedak porok u crkvi (spominje se i na saboru u Saloni 530), pa i još mnogo kasnije od Tomina vremena. Najposlije, nije mogla uzdrmati crkvu instituciju, dok su naprotiv razna krivovjerna učenja petog i šestog stoljeća, pa tako i arijanstvo, Pelagijevo učenje, shizma triju kapitula, dirala u temelje kršćanske vjere i kao takva su mogla jako naškoditi crkvenoj instituciji koja je još uvijek tada tražila svoje pravo mjesto.

Maksim je posljednji i jedan od četiri (Dujam, Glicerije, Natal, Maksim) biskupa Salone koje Toma spominje.

Bulić i Bervaldi smatraju da je biskupom bio do 610. godine, a da je nasljednik bio mu Teodor koji je izgubio život u Saloni kada je ona stradala od avarsko-slavenske navale.⁶⁹ Teodora kao posljednjega salonitanskog biskupa spominju sva četiri kataloga koje Bulić i Bervaldi uzimaju u razmatranje, a spominje ga i anonimni tvorac HSM.⁷⁰

Maksimom bi završilo razmatranje Tomine povijesti salonitanske crkve. Međutim u poglavljima (VII—IX) gdje Toma piše o propasti Salone, pa zatim o bijegu Salonitanaca na otoke i kako su se raspršili po različitim mjestima on umeće još neke podatke o crkvenim prilikama. Spominje osnutak Dubrovnika te kaže: »*Ex eo tempore conari ceperunt pallium suo episcopo optinere*»,⁷¹ a Dubrovnik je nastao od stanovništva izbjeglog iz Epidaura čiji je biskup bio sufragani Salone. Toma se tom prilikom poziva na pismo pape Grgura salonitanskom biskupu Natalu gdje ga opominje što je svrgnuo epidaurskog biskupa Florencija ne dokazavši njegovu krivicu.

U istom, tj. osmom poglavlju (*Qualiter ad insulas Salonitani fugerunt*).⁷² Toma piše o poznatom i često citiranom događaju, o misiji opata Martina. Kaže da je u to vrijeme papa bio Ivan, rodom Dalmatinac, koji je poslao opata Martina u Dalmaciju s mnogo novca da otkupljuje sužnjeve. Pritom je Martin otkupio mnogo zarobljenih od Slavena koje je vratio roditeljima, a uzeo je moći mučenika u Dalmaciji i Istri i donio ih je u Rim, gdje su pohranjeni u crkvi sv. Ivana Lateranskoga, a likovi (Toma spominje Dujma i Staša) napravljeni su u zlatnom mozaiku. Taj je događaj moguće datirati 641. godinom, jer je pontifikat pape Ivana trajao od 640. do 642. godine. Toma se služio s poznatim tekstom koji opisuje spomenuti događaj u djelu *Liber pontificalis*.⁷³ Gotovo ga je doslovce prenio i donekle nadopunio. Tomin predložak, tj. *Liber pontificalis* ne spominje izričito Dujma nego Venancija, Anastazija i Maura te

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Idem, str. 252.

⁶⁹ F. Bulić — J. Bervaldi, *Kronotaksa*, str. 69.

⁷⁰ N. Klaić, *HSM*, str. 89.

⁷¹ Thomas, str. 30.

⁷² Idem, str. 23—30.

⁷³ F. Bulić — J. Bervaldi, *Kronotaksa*, 116.

ostale (*et aliorum multorum martyrum*), a Toma prvenstveno navodi Dujma i Anastazija »*inter alios sanctos*«. Osim toga Toma detaljno opisuje Dujma na mozaiku te kaže: »*Et ibidem iuxta fecit dipinti ymaginem beati Domnii cum pallio et ceteris pontificalibus indumentis, totum ex mustuo aureo.*«⁷⁴ Tomin se opis sasvim pođudara s likom Dujmovim na mozaiku u Rimu, što upućuje na mogućnost da ga je Toma vidio. Ne znamo kada je Toma boravio u »vječnom gradu« ali znamo da je u Italiji bio na školovanju (u Bologni) te da je više puta putovao kao izaslanik svoga grada u raznim prilikama.

U devetom poglavlju (*Qualiter Salonitani per diversa sunt loca dispersi*)⁷⁵ Toma kaže da su Salonitanci koji su se sklonili na otoke potom tražili mjesta na obali gdje bi mogli zgodno stanovati, pa su tako otploveli prema zapadu i pristali uz luku starog i porušenog grada kojemu su dali ime Jadrija po rijeci Jadro, koja im je jedino nedostajala, odnosno po Jadriju, osnivaču Jadra. M. Suić⁷⁶ je opravdano pretpostavio Tominu tendencioznost takvim prikazom zbivanja. Tako bi Zadr, po Tominu kazivanju, matica bila Salona koja bi nastavila svoj kontinuitet i preko Zadra. Slično je Konstantin Porfirogenet⁷⁷ tvrdio za Dubrovnik (*Ragusium*) u kojega su se po njemu doselili neki Salonitanci, ali Tomi to nije bilo interesantno jer *Ragusium* nije igrao u bizantskoj Dalmaciji ulogu kao Zadar. Toma je na taj način htio Zadr, kao metropoli osigurati legitimnost. Međutim, povijesni izvori, kako je istaknuo M. Suić,⁷⁸ a i arheološka istraživanja dokazuju da je Zadar živio u kontinuitetu kao i većina gradova bizantske Dalmacije (Krk, Osor, Rab, Trogir, Kotor) koji su sačuvali dvojaki kontinuitet, i to kulturno-etnički i topički, dok su Split i Dubrovnik nosioci samo kulturno-etničkog kontinuiteta,⁷⁹ što je Toma točno pretpostavio za Dubrovnik, kako smo vidjeli naprijed, i dakako za Split, pišući u desetom poglavlju kako su se Salonitanci s otoka naselili u Dioklecijanovoj palači i osnovali Split.

S desetim poglavljem otvara se nova problematska cjelina, tj. pitanje kontinuiteta splitske crkvene organizacije, a to nije predmet ove naše radnje. Mi smo naprijed iznijeli, ograničivši se na jedan vremenski period, povijest salonitanske crkve i kako ju je prikazao Toma Anđićakom. Split je bio nasljednik salonitanske crkvene organizacije, ali to nije postao na lak način, nego se morao za to izboriti. Stoga pitanje djelovanja Ivana Ravenjanina i osnivanje splitske metropolije nije jednostavno kako je htio Toma u narednim poglavljima prikazati. Time su se bavili mnogi povjesničari i povjesničari umjetnosti,⁸⁰ neki manje, a neki više uvažavajući Tomino pisanje o tome.

⁷⁴ Thomas, str. 29.

⁷⁵ Idem, str. 31.

⁷⁶ M. Suić, Lukanov lader, str. 11.

⁷⁷ Documenta, str. 278; N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, str. 114—115.

⁷⁸ M. Suić, Lukanov lader, str. 11.

⁷⁹ M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1976, str. 257.

⁸⁰ Ivan Ravenjanin je osoba iz Tomine Salonitanske povijesti kojom se historiografija, osim Dujmom, najviše bavila. O Ivanu Ravenjaninu i osnutku splitske biskupije, odnosno metropolije pisali su Buhić, Bervaldi, Barada, Karaman, G. Novak, Horvat, Nikolajević-Stojković, V. Novak, Kniewald, Gunjača, Gabričević. Vidi potpunu bibliografiju kod N. Klaić, Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXV—LXVII (1863—1965), Split 1971, str. 209—249.

Općenito se prvim poglavljima Tomine Salonitanske povijesti, koja su posvećena doista salonitanskoj prošlosti, pripisivala veća vjerodostojnost jer su nastala na temelju izvora. No, kako smo vidjeli da neke, i to vrlo važne izvore (npr. akta sabora) ili nije poznavao ili je prešutio, to ne možemo bez kritičkog pristupa i bezuvjetno prihvatiti Tomin prikaz salonitanske crkvene povijesti, a posebno se može odbaciti njegov prikaz o dva Dujma. Taj je prikaz pretenciozan i pisan je s pozicije interesa splitske crkvene organizacije.

MIRJANA MATJEVIĆ-SOKOL

TOMA ARCDIACONO E L'ORGANIZZAZIONE
ECCLESIASTICA A SALONA

Riassunto

L'oggetto del saggio sono i capitoli della «HISTORIA SALONITANA» di Toma Arcidiacono (sec. 13) relativi alla storia ecclesiastica dell'antica Salona. È il periodo che comprende la storia dall'inizio dell'organizzazione ecclesiastica a Salona fino alla propria caduta, cioè agli inizi del 7. secolo, che sono elaborati da Toma Arcidiacono nei primi sei capitoli della «HISTORIA SALONITANA.» Toma l'Arcidiacono non ha dato una presentazione completa del periodo in questione, cioè della prima cristianità, ma ha scritto solamente di alcuni vescovi (Duimo, Gliceri, Natale e Massimo). In modo particolare il III capitolo pu essere sottomesso a una critica (dove si parla di Duimo e Domnio) fondatore dell'organizzazione ecclesiastica Salonitana, perchè si confonde la legenda e la persona storica, reale. Santo Duimo è un personaggio di grande importanza perchè sostenuto il fondatore della gerarchia ecclesiastica a Spalato. Di altri vescovi salonitani scrive basandosi sulle fonti autentiche, note gli, sebbene sembri che non abbia tuttavia preso in considerazione tutte le fonti disponibili (per esempio atti assembleari).

Nonostante fosse stato generalmente considerato che Toma l' Arcidiacono nei primi capitoli della sua «HISTORIA SALONITANA» sia stato autentico e sicuro, tuttavia non è possibile accettare la presentazione della storia ecclesiastica salonitana senza un' analisi critica, e in modo particolare, il suo inizio, perchè Toma lo scriveva tendenziosamente e della posizione che favoreva gli interessi della chiesa spalatina.